

TÜRKİYEDE ÇİFTÇİ NÜFUS YOĞUNLUĞU MESELESİ [1]

Prof. Ali TANOĞLU, İstanbul

1 — MESELE

Bu yazıyla Türkiyenin en hayati meselelerinden birine, belki de başlıcasına dokunacağımı sanıyorum. Burada ortaya çıkacak olan olguların nasıl karşılanacağını ve hızla gelişen olaylar bizi aşmadan evvel bunlardan çıkarılabilecek olan pratik sonuçların göz önüne alınıp alınmayacağını bilmiyorum. Bununla beraber benim asıl vazifem meseleyi gördüğüm ve anladığım şekilde, olduğu gibi ortaya koymaktır. Şunu da burada hemen ilâve edeyim ki gözlem ve yargularımın doğruluk derecesi geniş ölçüde istatistiklerimizin doğruluk derecesine bağlıdır [2].

Bilimde, bilhassa sosyal bilimde zaman zaman duraklamak, dayatılan temelleri: kavram ve formülleri yoklamak, bunları tanımlamak, belirlemek ve icabında değiştirmek gerektir. Çünkü biz hükümlerimizi bunlara göre veririz. Bunlar iyice bilinmediği, anlaşılmadığı veya doğru olmadığı takdirde vereceğimiz hükümler de yanlış olur, ve bunun bilimsel bakımdan olduğu kadar pratik bakımdan da ağır sonuçları olabilir. Burada üzerinde durmak istediğim kavram nüfus yoğunluğu kavramıdır ve buna göre bir memleketin nüfuslanma derecesi hakkında vardığımız sonuçlardır: Az nüfus (sous-population), uygun nüfus (optimum de population), fazla nüfus (surpopulation).

Ben burada teorik alana girecek ve ne eski, ne de yeni nüfus nazariyelerinin münakaşasını yapacak değilim. Doğrudan doğruya olguların gözlemine gireceğim ve Türkiyenin bu bakımdan durumunu belirtmeye çalışacağım.

Türkiyenin bu bakımdan durumu nedir, Türkiyenin nüfusu ülkesine göre az mıdır, çok mudur? Yoksa Türkiyede bugün işletilen ge-

[1] Türk Coğrafya Kurumu 1944 aralık ayındaki meslek haftasına verilen konferanstır.

[2] Hesaplarımızda istatistik yıllıkları ve Tarım istatistikleri (Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara) ve yabancı memleketler için Annuaire international de Statique agricole (Institut International d'Agriculture, Roma) lerin verileri esas tutulmuştur.

çinme kaynakları ile bugünkü nüfus arasında bir denge hali, denildiği gibi, ideal bir denge hali, bir nüfus optimumu mu vardır? Bu sorulara verilecek cevaplar arasında sanıyorum ki aykırılık bulunmayacaktır. Çünkü hepimiz, hiç değilse çoğumuz Türkiyede nüfusun memleket yüzölçümüne göre az olduğu düşüncesindeyiz. Bu kanaat hemen hemen umumidir, delili de meydandadır: Türkiyede 1935 nüfus sayımına göre kilometre kare başına ortalama 21, son (1940) nüfus sayımındaki nüfusumuza göre kilometre kare başına ortalama 23 nüfus düşmektedir. Bu ortalama yoğunluk Avrupa memleketlerinde, en yakın komşularımızdan başlamak üzere Yunanistanda (1939) 56, Bulgaristanda 60, Yugoslavyada 60, Romanyada 69, Macaristanda 85, İtalyada 148, İspanyada 52, Fransada 74, Almanyada 137, İngilterede 195, Felemenkte 237, Belçikada 263. Bu rakamlar esasa alınır ve bu memleketlerle bir karşılaştırma yapılırsa Türkiyede nüfusun gerçekten az olduğu sonucuna varılır: Türkiyede nüfus ülkemizin yüzölçümüne göre azdır, Türkiyede nüfus çok seyrek, Türkiye yukarıda sözü geçen memleketlere göre 2, 3, 4, 5 hattâ Felemenk ve Belçikaya göre 10, 11 kat daha az meskûn bir memleket olarak görünmektedir.

Bu gözlem ve hüküm, daha doğrusu buna verilmek istenen mâna eğer yalnız bilim alanında kalsa, memleket için bazı fena sonuçlar verebilecek mahiyette olmasaydı, mesele başka bir şekilde ele alınır ve belki üzerinde bu derece bir duyarlılıkla durulmayabilirdi. Fakat, söylediğim gibi, kanaat umumidir ve gördüğüme göre memleket hesabına bazı fena sonuçlar doğurmak istidadındadır. Çünkü biz davalarımızı buna göre ayarlıyor, işlerimizi buna göre düzenliyoruz. Söylenen şudur: Türkiyede toprak çok, buna karşılık bu toprağı işleyen işçi azdır. Bu noktada iktisatçılarımız, istatistikçilerimiz, sosyologlarımız, ziraatçılarımız hattâ coğrafyacılarımız arasında aşağı yukarı tam bir görüş ve düşünüş birliği bulunduğu söylenebilir. Son okuduğum bir yazıda bir ziraat istatistikçimiz aynen şöyle diyor: «Türkiyede toprak kıtlığı yoktur. Çünkü Türkiyede kilometre kareye 21 nüfus düşmektedir.» Memleketimizde uzun zamandan beri çalışan görüşüne itimat edilebilir yabancı bir sosyolog da aynı fikri müdafaa ediyor ve aynen şöyle diyor: «Türkiyede arazi boldur. Toprak kıtlığı yoktur. Bu itibarla Türkiyenin birçok Avrupa milletlerine nazaran büyük şansı vardır. Türkiyede nüfusun çoğalması muvacehesinde de kâfi gelecek toprak mevcuttur.» Bu misaller daha pek çok çoğaltılabilir. Sonuç değişmeyecektir. Bu noktada bilim adamlarımız arasında olduğu kadar olgularla daha yakından karşı karşıya bulunan idare adamlarımız arasında da bir görüş ve düşünüş birliği görülmektedir. O

kadar ki bugün Türkiyede değil genel, yerel olarak dahi bir toprak azlığı, darlığından bahsedilmektedir.

Bununla beraber bir apaçıklık gibi görünen bu genel görüşün tersine olarak Türkiyede, Türkiyenin birçok bölgelerinde işletilen toprak azlığı, darlığı varlığını gösteren bazı belirtiler yok değildir. Şehirlerimizi dolduran ve en az bir ücret karşılığı en ağır işleri yüklenen köylülerimiz, tarım alanlarımızda, köylerde yaşama seviyesinin bizim bazan düşünemeyeceğimiz derecede düşük olması bu sıkıntının başlıca tezahürleri olsa gerektir. Bu köylüler arasında yapılacak anketler daima bunların ya hiç veya pek az, kendi ifadelerince bir oda kadar toprakları olduğu sonucunu verir. Türkiyede, Türkiyenin birçok tarım bölgelerinde hakikatte, köylümüzün her duruma katlanma psikolojisiyle kolaylıkla izah edilebilen durgun bir görünüme rağmen, az çok bir toprak sıkıntısı vardır ve hemen bütün tarım alanlarımızda genişlik içinde bir nevi darlık, bolluk içinde bir azlık intibar hâkimdir.

Türkiyede toprak sıkıntısı, topraksız köylü veya toprağı az köylü denilince, buna bir sebep olarak her şeyden önce belki aklımıza Türkiyede toprak mülkiyeti durumu gelebilir. Türkiyede toprak mülkiyeti bunun da hiç şüphesiz önemli bir rolü vardır. Bununla beraber şunu hemen burada söyleyim ki, bu mesele benim buradaki konumun tamamen dışındadır. Ben bugün Türkiye sezilen toprak darlığını, her şeyden önce *bugün ekili ve dikili topraklarımızın yüzölçümüne ve bu topraklardan elde edilen verime göre çiftçi nüfusumuzun fazlalığına*, yahut diğer bir ifade ile *çiftçi nüfusumuzun sayısına göre geniş ülkemiz içinde ve görünüşe göre ekilmeğe elverişli oldukça geniş toprakların yanında ekili ve dikili topraklarımızın darlığına ve topraklardan alınan verimin azlığına* atfedeceğim ve bu noktayı burada aydınlatmağa çalışacağım.

Türkiyede gerçekten bir çiftçi nüfus fazlalığı (surpopulation agraire) var mıdır? Varsa bunu bilimsel bakımdan ne suretle ortaya çıkarabiliriz ve derecesini nasıl ölçebiliriz? Burada ölçmekten bahsetmek belki biraz fazla ileri gitmek olur. Çünkü sosyal bilimede bu derece bir belginlik henüz aranılmaz. Bununla beraber hiç değilse bu çiftçi nüfus fazlalığını müşahade ve tesbit edebiliriz ve bunun için onu meydana koyan bazı olgulardan faydalanabiliriz. Bu olgular nüfus yoğunluğu ve yaşama seviyesidir. Bu iki olgu hakikatte birbirinden ayrılamazsa da, ikincisi hakkında elimizde yetecek kadar kanıt olmadığı için biz burada daha fazla birincisi üzerinde duracağız.

2 — NÜFUS YOĞUNLUĞU

(Aritmetik yoğunluk)

Bir yüzey biriminde (kilometre kare veya mil kare) yaşayan nüfus sayısına, bilindiği gibi, nüfus yoğunluğu denir. Nüfus yoğunluğu birkaç tarzda ifade edilebilir: Ya bütün yüzey birimiyle, yahut ekili ve dikili toprakların yüzey birimiyle.

Bununla beraber genel olarak anlaşılan mânadaki nüfus yoğunluğu birinci şekle göre hesaplanan ve bütün yüzey birimiyle ifade edilen nüfus yoğunluğudur. Meselâ Türkiyede 1940 nüfus sayımına göre nüfus yoğunluğu (23) demek, bütün Türkiyenin (göller ve bataklıklar hariç) her kilometre karesine (23) nüfus düşüyor, demektir. Bu rakkam nüfus sayısını memleketin yüzölçümüne bölmekle elde edilmektedir.

Bu şekilde elde edilen rakkamların coğrafi incelemeler için olduğu kadar sosyal ve ekonomik tetkikler için de fayda ve önemleri inkâr edilemezse de bunların ifade ettikleri mâna ve gerçekler çok defa büyütülmekte ve genişletilmekte, bazan da yanlış anlaşılmaktadır. Bir memlekette nüfus yoğunluğunun az veya çok, diğer bir ifade ile zayıf veya kuvvetli olması ekonomik bakımdan tek başına çok şey ifade etmez: Ne ekonomik elverişli bir durumu, ne de elverişsiz, ne ekonomik bir sıkıntıyı, ne de bir bolluk veya ferahlığı ifade eder. Her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri (nüfus yoğunluğu kilometre kareye 19), Kanada (kilometre kareye 1), Avustralya (kilometre kareye 1 den az), Yeni Zelanda (kilometre kareye 6), yahut İsveç (kilometre kareye 14) ve Norveç (kilometre kareye 9) gibi nüfuslarına göre ülkeleri geniş bazı memleketler yüksek bir yaşama seviyesinden faydalanabiliyorlarsa da bu memleketlerde görülen bu yüksek hayat seviyesi yalnız nüfusa göre ülke genişliğiyle izah edilemez. Bu takdirde nüfus yoğunlukları aynı veya bunlara yakın olan Brezilya (kilometre kareye 5), Bolivya (kilometre kareye 3), Venezuela kilometre kareye 3), yahut Irak kilometre kareye 4), İran (kilometre kareye 9) ve Afganistanın da (kilometre kareye 11) yaşama seviyesi bakımından yukarda sözü geçen zengin memleketler sırasında bulunmaları gerekirdi. Bunun gibi Hindistan, Çin gibi nüfus yoğunlukları kuvvetli olan diğer birtakım memleketler pek bolluk içinde yaşamıyorlar. Bu memleketlerde de yaşama seviyesinin düşüklüğü yalnız buralarda insan varlıklarının fazla yığılmasıyla izah edilemez. Çünkü aynı derecede hattâ daha yoğunlu olan İngiltere (kilometre kareye 195), Felemenk (kilometre kareye 237), Belçika

(kilometr kareye 263) gibi bazı Avrupa memleketleri dünyanın en müreffeh memleketleri arasında yer almaktadırlar.

Hakikatta bütün yüzey birimiyle ifade edilen nüfus yoğunluğu nüfusun yeryüzünde dağılımının noksan bir iade şeklinden ibarettir. Hre şeyden önce şunu hatırlamak gerektir ki bu bir ortalamadır, ve her ortalama gibi gerçekten az çok uzaktır. Meselâ Türkiyede nüfus yoğunluğu (23) olduğu halde hakikatta Türkiyede nüfus, bu ortalamasının aşağısında ve yukarısında olmak üzere muhtelif bölgelerde çok muhtelif yoğunluktadır. Meselâ doğu Karadeniz kıyı bölgesinde kilometre kare başına 100 den fazla nüfus düştüğü halde iç Anadolu, doğu Anadolu ve güney doğu Anadolunun birçok yerlerinde bu miktar 10 dan aşağı iner. Böylece Türkiyede çok yoğunlu bölgeler yanında az yoğunlu bölgeler ve aynı bir bölgede nüfusun sıklaştığı, yığıldığı ve kümelenildiği alanlar yanında nüfusun çok seyrekleştiği hattâ hiç bulunmadığı alanlar vardır. Kısaca diyeceğiz ki bir memleketin nüfus yoğunluğunu gösteren rakamlar bütün memlekette bir kilometre kareye düşen nüfus sayısını ifade eden ve nüfusun o memleketin kapladığı bütün topraklara eşit olarak dağıldığını farzeden realiteden az çok uzak sanal endislerden ibarettir.

Diğer taraftan bir memleketin ortalama nüfus yoğunluğunu gösteren rakam tamamiyle aritmetik bir kavramdır. Bunda ne nüfusun niteliği (kültür seviyesi, bağlı olduğu kültür dairesi, ekonomik durumu) ne de o nüfusun üzerinde yaşadığı toprağın değeri hesaba katılmamaktadır. Eğer nüfusla geçinme kaynakları arasında bir bağıntı aranmak istenilirse aritmetik yoğunluk kavramı medeniyet hali ve yaşama tarzı veya ekonomi şeklinden ayrılamaz. Bu takdirde şu yaşama tarzına şu nüfus optimumu ve başka bir yaşama tarzına diğer bir nüfus optimumu uyar denilebilir. Bu suretle genel olarak denilebilir ki hayvan yetiştirme bölgelerine göre tarım bölgeleri veya memleketleri ve tarım memleketlerine göre endüstri memleketleri daha çok nüfus kaldırır.

Hulâsa aritmetik nüfus yoğunluğu kavramı, görüldüğü gibi, nüfusla geçinme kaynakları arasındaki bağıntıları, dengeyi takdir bakımından çok kusurlu bir vasıtaadır. Bunda ne bilhassa nüfusun niteliği ne de toprağın değeri hesaba katılmamaktadır. Aritmetik yoğunluğun yanına ekonomi şekli getirilmekle nüfusun niteliği etmeni hesaba katılmış olur, fakat bu takdirde toprağın değeri etmeni gene açıkta kalmaktadır ki bu Türkiye gibi dağlık ve büyük kısmıyla yarı kurak bir memlekette çok önemlidir.

3 — ÇİFTÇİ NÜFUS YOĞUNLUĞU VEYA TARIM YOĞUNLUĞU

Aritmetik yoğunluk kavramı toprağın değerini takdir bakımından ekili ve dikili toprakların yüzey birimine göre hesaplanan yoğunlukla düzeltilebilir. Gerçekten her memlekette hiç ürün getirmeyen kısır topraklar yahut şu veya bu sebepten ekilemeyen ve aritmetik nüfus yoğunluğu hesabına giren az çok geniş topraklar bulunabilir. Meselâ Türkiyede istatistiklerimize göre 9 milyon hektarı aşan (9.169.859 hektar, memleket yüzölçümünün %12.02 si) ormanlar ve memleketin yarısından fazlasını (%58.12 44 329 423 hektar) kaplıyan meralardan (çayırlar, otlak ve yaylaklar, meralar) başka ürün getirmeyen toprakların yüzölçümü 11 milyon hektarı aşmakta (11 162 376 hektar, memleket yüzölçümünün %14.63) olup bunlar da aritmetik yoğunluk hesabına girmektedir. Halbuki bu toprakların geçinme kaynağı olarak varlığı ile yokluğu birdir.

Şu halde hemen her memlekette geçinmenin ve zenginliğin ana kaynağı olan ekili ve dikili toprakların her kilometre karesine düşen nüfus sayısı hesaplanırsa nüfus optimumunu takdir bakımından hakikate çok yakınlaşmış olur. Bu hesapla, yani nüfus sayısı ekili ve dikili toprakların yüzölçümüne [1] bölünürse Türkiye için

[1] Türkiyede ekili ve dikili toprakların yüzölçümü üzerinde durmak gerekir. İstatistik yıllıkları ve Tarım istatistiklerimize göre ve onların ifadesiyle Türkiyede ekili ve dikili topraklar:

	Hektar	Memleket yüzölçümüne oranı %
Daneniler	4.096.648	5.37
Yetiştirime çayırlar vesair hayvan yiyeceği ürünler.	1.978.077	2.59
Fiyintilik ekilişler.	379.650	0.49
Sınai nebatlar	357.086	0.46
Nadas	3.673.992	4.81
Sair ekilişler	5.758	0.07
Sebze bahçeleri.	142.552	0.18
Meyva bahçeleri.	285.903	0.37
Bağlar.	345.438	0.45
Zeytinlikler.	346.532	0.45
Gülistanlar.	315	

olmak üzere 11.611.951 hektarı bulmakta (memleket yüzölçümünün %15.20 si) ise de bundan her sene nadasa bırakılan ve 3.673.992 hektarı bulan toprakları çıkarmak gerekir. Bu takdirde Türkiyede ekili ve dikili toprakların yüzölçümü 7.937.959 hektardan (memleket yüzölçümünün % 10.45 i) ibaret kalır ki hesapları buna göre yürütülmüştür. Tür-

şu rakamlar elde edilir: 1935 nüfus sayımına göre 204 [2], 1940 sayımına göre 224.

Aynı hesapla diğer bazı memleketler için elde edilen rakamlar şunlardır: Kanada 48, Amerika Birleşik Devletleri 77, Romanya 95, Bulgaristan 134, İspanya 164, Fransa 178, Hindistan 205, Almanya 305, İtalya 307, Belçika 640, İsviçre 772, İngiltere 800, Felemenk 802. Burada Türkiye'ye ait olan rakamın gene Türkiye gibi esas itibariyle birer tarım memleketi olan Kanada, Bulgaristan, Romanya, İspanya ve dünyanın en kalabalık memleketlerinden biri olarak bilinen Hindistan'a ait rakamlar, hattâ Fransaya ait rakamla karşılaştırılması ve bu memleketlerin aritmetik yoğunluklarının hatırlanması faydalı olur. Böylece daha şimdiden Türkiye'de nüfus yoğunluğunun aritmetik yoğunluğun gösterdiğinden çok farklı olduğu ve Türkiye'de nüfus sayısı ile geçinme kaynakları arasında bir dengesizlik bulunduğu görülmeğe başlar. Burada Türkiye'ye ait rakamın yüksek olması Türkiye'de ekili ve dikili toprakların azlığından ileri geldiğini bilmem söylemeğe hacet var mıdır. Bununla beraber yukarıda sıraladığımız memleketlerin çoğunda tarım, nüfusun biricik geçinme kaynağı değildir. Burada ekonomik yapılarıyla birbirinden temelinden farklı memleketler sıralanmaktadır. Meselâ nüfusunun dörtte üçünden fazlası tarımla geçinen Türkiye'nin yanında nüfuslarının ancak dörtte yahut üçte biri tarımla geçinen İngiltere, Almanya ve Fransa yer almaktadır. Şu halde bu memleketler arasında bir karşılaştırma yapmak ve bunlar arasında Türkiye'nin nüfus optimumu bakımından durumunu belirtebilmek için Türkiye'yi, yalnız Türkiye gibi tarım memleketleriyle karşılaştırmak yahut ekonomik yapısı ne olursa olsun her memlekette büyük endüstri ile geçinen nüfusu çıkarmak ve her birinde geniş mânada tarımla geçinen nüfusu (çiftçi nüfusu), yani geri kalan nüfusu ele alarak bu nüfus sayısını ekili ve dikili toprakların yüzölçümüne bölmek ve bu suretle bu memleketlerin her birinde ekili ve dikili toprakların kilometre karesinde yaşayan ortalama nüfus sayısını bulmak gerektir.

İşte Türkiye'nin göze batan güç durumu burada, yani çiftçi nüfus veya tarım yoğunluğu hesabında açıkça ortaya çıkmakta ve Türkiye'de

kiye karşılaştırdığımız diğer bazı Avrupa memleketlerinde ekili ve dikili toprakların memleket yüzölçümüne olan oranları şöyledir: Yunanistanda, nadasa bırakılan topraklar hariç %20, Bulgaristanda %41, Romanyada %46, Macaristanda %62, Fransada %41, Almanyada %40, İtalyada %40, İspanyada %37.

[2] Bu rakam, yani 1935 nüfus sayımına göre Türkiye'de ekili ve dikili toprakların bir kilometre karesine düşen genel nüfus Tarım istatistiklerinde (223.7) olarak gösterilmiştir (Tarım istatistikleri, 1928 36, Neşriyat No. 93, Ankara 1937 s. 3).

nüfus sayısı ile bugün işletilen geçinme kaynakları arasında denge bakımından nüfusun aritmetik yoğunluğun gösterdiği şekilde seyrek değil, *çok sık, hemen bütün Avrupa memleketlerinden daha sık* olduğu görülür.

Gerçekten bu hesaplara Türkiye için elde edilen çiftçi nüfus yoğunluğu yahut tarım yoğunluğu yani Türkiyede bugünkü ekili ve dikili toprakların kilometre karesi başına düşen ortalama çiftçi nüfus sayısı, 1935 nüfus sayımına göre 155 [1] ve 1940 nüfus sayımına göre ve nüfusumuzun % 80 ni çiftçi nüfus itibar edilerek, 190 dır. Diğer bazı memleketler için aynı hesaplara yani bu memleketlerdeki çiftçi nüfus sayısını ekili ve dikili topraklarının yüzölçümüne bölersek şu rakamlar elde edilir: Yunanistan 181, İtalya 161, Bulgaristan 134, İstanya 125, Belçika 98, Almanya 91, İngiltere 83, Romanya 74, Fransa 34, Amerika Birleşik Devletleri 17, Kanada 17.

Tekrar ediyorum: Türkiyede: Türkiyede ekili ve dikili toprakların kilometre karesine düşen ortalama çiftçi nüfus sayısı 190 olduğu halde, aritmetik yoğunluk hesabıyla Türkiyeden 10 kat daha nüfuslu görünen Belçikada 98, İngilterede 83, ve gene aritmetik yoğunluk itibariyle Türkiyeden hemen üç defa nüfuslu görünen Fransada 34 tür. Yani Türkiyede bir kilometre karelik ekili ve dikili toprak parçasından 190 çiftçi geçinmek zoruna karşılık, Yunanistanda bir kilometre karelik ekili ve dikili toprak parçasından 181, İtalyada 161, Bulgaristanda 134, İspanyada 125, Belçikada 98, Almanyada 91, İngilterede 83, Romanyada 74, Fransada 34, Amerika Birleşik Devletlerinde 17, Kanadada 17 çiftçi nüfus geçinmektedir.

Burada hakikatte yalnız Türkiyenin değil, büyük endüstri memleketlerinin yanında bütün tarım memleketlerinin güç durumu, bir çiftçi nüfus fazlalığı (surpeuplement agraire) ortaya çıkmaktadır. Fakat bunlar arasında Türkiyenin güç durumu daha açıktır: Türkiyede ekili ve dikili toprakların bir kilometre karesinde geçinme zorunda bulunan nüfusun sayısı İngiltere, Belçika ve Almanyaya göre aşağı yukarı bir kat, Fransaya göre 6 kat, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanadaya göre 11 kat daha çoktur.

İstatistikın ortaya koyduğu bu yalın gerçek karşısında bugünkü şartlar altında Türkiyede değil nüfusun azlığından veya seyrekliğinden, bir nüfus optimumundan dahi bahsetmeğe imkân yoktur. Türkiyede görüldüğü gibi hakikate bugünkü geçinme kaynakları ile nüfus sayısı arasında büyük bir dengesizlik, bugünkü geçinme kaynaklarına göre bir

[1] Tarım istatistiklerinde bu rakam (171) olarak görünmektedir.

nüfus çokluğu vardır. Bu son derece sıkıntılı bir durumu ifade eder. Eğer bu durum bütün gürültüsü ile ortaya çıkmıyor, bunun içinde yaşamak zorunda kalanların sesleri durumun gerektirdiği derecede şiddetle yükselmeyorsa, bu, daha önce de söylediğimizi gibi köylümüzün her şeye katlanan ruhsal haletiyle izah edilir.

Mesele bununla da bitmiyor. Çiftçi nüfus yoğunluğu bahsinde, çiftçi nüfus yoğunluğu ile beraber ekili ve dikili topraklardan hektar başına alınan tarım yoğunluğuna katmak verimi de ele alarak ve bu bakımdan da Türkiyeyi diğer memleketlerle karşılaştırmak gerektir. Türkiyede tarımsal verim, yani hektar başına alınan meselâ buğday verimi aşağı yukarı ve ortalama bir hesapla Fransadaki verimin hemen yarısı, İngiltere, Belçikadaki verimin hemen ancak üçte biri kadardır. Böylece Türkiyede bir çiftçinin üretimini hesap etmek ve yaşama seviyesini tahmin ve takdir etmek pek güç olmasa gerektir: Bu üretim ve köylümüzün yaşama seviyesi yukarıda sözü geçen memleketler köylüsüne göre en aşağı, 4, 5 hattâ 6 kat daha düşüktür.

Çiftçi nüfus yoğunluğu bahsinde kabul edilen diğer ölçütler de (critérium) aşağı yukarı aynı sonucu vermektedir. Geçinme kaynağı olarak her 1000 çiftçi nüfusa en aşağı 15 kilometre kare ekili ve dikili toprak düşmesi gerektir. Bundan daha aşağısı toprak sıkıntısı ve kıtlığı ifade eder. Türkiyede ise durum şöyledir: 1935 nüfus sayımına göre bütün nüfusun her bin kişisine düşen ekili ve dikili toprak bu miktarın ancak üçte biri, yani 5 kilometre kare, 1940 sayımına göre ise 4,5 kilometre karedir. Aynı yıllarda her bin çiftçi nüfusa düşen miktarlarda aşağı yukarı 6,5 ve 5,6 kilometre karedir. Bu miktar Bulgaristanda 10, Felemenkte 13, Romanyada 13,5, Belçikada 14, Macaristanda 16, Almanyada 20, Fransada 22, Danimarkada 26 kilometre karedir. Ekili ve dikili topraklara göre çiftçi nüfus çokluğunu göstermek üzere kabul edilen diğer ölçütler: tarımsal işletmelerin veya her çiftçi ailesine düşen toprağın genişliği ve her çiftçi nüfusa düşen ortalama toprak payı da ele alındığı ve Türkiye bu bakımdan diğer memleketlerle karşılaştırıldığı zaman gene aynı sonuca varılır.

SONUÇ

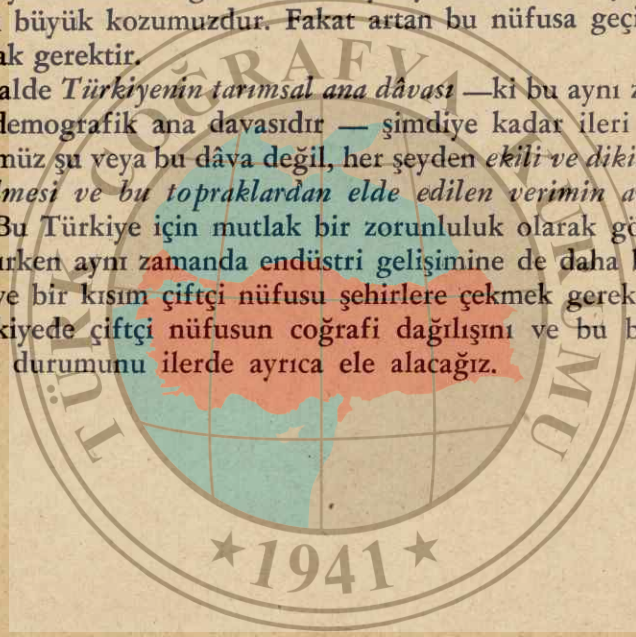
Böylece aritmetik nüfus yoğunluğunun şimdiye kadar eleştirilimsel bir görüşle ele alınarak bilimsel bakımdan mânasının iyice belginlenmemiş ve iyi kavranmamış olmasından ötürü genel olarak sanıldığı üzere Türkiyede nüfus az veya seyrek değil, başlıca geçinme ve zenginlik kaynağımız olan bugünkü ekili ve dikili topraklarımızın yüzöl-

çümüne göre sıktır, hattâ aşırı derecede sıktır. Bugün Türkiyede, Türkiyenin tarım alanlarında, ekili ve dikili toprakları üzerinde, bu toprakların yüzölçümüne ve bunlardan elde edilen verime göre normal olarak bulunması gereken çiftçi nüfus sayısının en aşağı bir hesapla üç katı barınmakta, daha doğrusu barınmağa çalışmakta, bazı bölgelerde kıtlığın tehdidi altında bulunmakta ve onun eşliğinde yaşamak zorunda kalmaktadır. Şunu da burada önemle kaydedelim ki biz bu yazımızda Türkiyedeki nüfus yoğunluğu durumunu yalnız statik bakımdan ele aldık. Unutmamalıdır ki Türkiyede nüfusun yıllık doğal artımı binde 20, yani 200 bin kadardır. Her sene artan bu nüfus da hesaba katılırsa meselenin esasen hayati olan önemi bir kat daha artar. Türkiye nüfusunda görülen bu hayatiye iktisadi ve siyasal kalkınmamızda en büyük kozumuzdur. Fakat artan bu nüfusa geçinme kaynağı hazırlamak gerektir.

Şu halde *Türkiyenin tarımsal ana dâvası* —ki bu aynı zamanda Türkiyenin demografik ana dâvasıdır — şimdiye kadar ileri sürüldüğünü gördüğümüz şu veya bu dâva değil, her şeyden *ekili ve dikili toprakların genişletilmesi ve bu topraklardan elde edilen verimin artırılması dâvasıdır*. Bu Türkiye için mutlak bir zorunluluk olarak görünmektedir. Bu yapılrken aynı zamanda endüstri gelişimine de daha büyük bir hız vermek ve bir kısım çiftçi nüfusu şehirlere çekmek gerekir.

Türkiyede çiftçi nüfusun coğrafi dağılışını ve bu bakımdan her bölgenin durumunu ilerde ayrıca ele alacağız.

LA DENSITÉ DE LA POPULATION AGRICOLE EN TURQUIE

Prof. Ali TANOĞLU, Istanbul

Le problème démographique de la Turquie, aussi bien que son problème agraire se présentent dans des conditions originales. En Turquie, la densité de la population au kilomètre carré, bien qu'elle est passée de 18 en 1927, à 21 en 1935 et à 23 en 1940, reste encore relativement faible à côté de celle de la plupart des pays européens. La même densité monte en effet d'après les derniers recensements à 56 en Grèce, 60 en Bulgarie, 69 en Roumanie, 63 en Yougoslavie, 85 en Hongrie, 148 en Italie, 52 en Espagne, 74 en France, 137 en Allemagne, 195 en Grande-Bretagne, 237 en Hollande, 263 en Belgique. Si l'on prend ces chiffres comme base de comparaison du degré du peuplement, la Turquie paraît donc suivant chacun de ces pays 2, 4, 6 et même 10 fois moins peuplée que la Belgique ou la Hollande.

Mais ces chiffres qui expriment le nombre moyen d'habitants qui vivent par unité de la surface totale dans chacun de ces pays ne peuvent être pris comme base de comparaison; ce n'est en effet qu'un moyen bien imparfait pour apprécier le degré du peuplement d'un pays ou comme l'on dit l'optimum de population. Car la densité de la population calculée ainsi est une notion purement arithmétique. Elle ne tient compte ni du genre de vie des habitants, ni de la valeur du sol. Or en ce qui concerne la valeur du sol, il ne faut pas oublier que la Turquie, pays montagneux, en grande partie déboisé et insuffisamment et irrégulièrement arrosé, pays aussi en partie pastoral, reste encore dans une très large mesure inculte. D'après nos statistiques officielles la superficie des terres cultivées en Turquie non compris les jachères ne dépasse guère 8 million hectares (7.937.959 hectares), soit un peu plus de 10 p. 100 seulement de la superficie totale du pays. La même proportion, non compris les jachères monte à 20 p. 100 en Grèce, 41 p. 100 en Bulgarie, 46 p. 100 en Roumanie, 62 p. 100 en Hongrie, 40 p. 100 en Italie, 30 p. 100 en Espagne, 41 p. 100 en France, 40 p. 100 Allemagne, 24 p. 100 en Grande-Bretagne, 31 p. 100 en Hollande, 34 p. 100 en Belgique.

Si l'on veut se rapprocher plus de la réalité dans l'appréciation de l'optimum de la population ou l'état d'équilibre entre le nombre d'habitants et leur source de subsistance on doit donc, en ce qui concerne la valeur du sol, rectifier la notion de densité arithmétique au moyen de la densité calculée par unité de surface de terres cultivées, source unique ou principale de subsistance dans la plupart des pays, c'est à dire dans les pays agricoles. Par ce calcul, on obtient pour la Turquie une densité qui monte à 224, nombre d'habitants au kilomètre carré de superficie cultivée. Par le même calcul on obtient dans certains autres pays des densités suivantes: 48 au Canada, 77 aux États-Unis, 95 en Roumanie, 134 en Bulgarie, 164 en Espagne, 178 en France, 305 en Allemagne, 307 en Italie, 336 en Grèce, 640 en Belgique, 800 en Grande-Bretagne, 802 en Hollande. Mais dans tous ces pays l'agriculture n'étant ni la source unique, ni même la source principale de subsistance, pour apprécier l'état d'équilibre entre le nombre d'habitants et leur source de subsistance on doit séparer les pays agricoles et les pays industriels ou bien dans chacun de ces pays on ne doit prendre en considération que seulement le nombre d'habi-

tants vivants de l'agriculture, c'est-à-dire la population agricole. On obtiendra ainsi dans chacun de ces pays la densité de la population agricole ou autrement dit, la densité agricole. Cette séparation est nécessaire, car les pays mentionnés ci-dessus sont, comme on y voit, profondément différents par la structure économique. Tandis qu'en Turquie l'agriculture occupe plus des trois quarts de la population, en Italie elle n'en occupe que la moitié, en France le tiers. Cette proportion se réduit même au quart en Allemagne ou en Grande-Bretagne.

En calculant le nombre d'habitants vivant de l'agriculture par unité de surface cultivée on obtient pour la Turquie au kilomètre carré de terre cultivée une densité agricole qui monte à 195. Contre 181 en Grèce, 161 en Italie, 134 en Bulgarie, 125 en Espagne, 98 en Belgique, 91 en Allemagne, 85 en Grande-Bretagne, 75 en Roumanie, 34 en France, 17 aux États-Unis, 17 au Canada.

Ces chiffres de la densité agricole montrent bien le contraire de ce que nous a indiqué la densité arithmétique. La Turquie qui au point de vue de la densité arithmétique paraissait 2, 4, 6 et 10 fois moins peuplée que certains pays européens est en effet, au point de vue de la densité agricole, 2 fois plus peuplée que l'Allemagne, la Belgique ou la Grande-Bretagne, plus de 5 fois que la France, plus de 11 fois que les États-Unis ou le Canada.

En face de ce fait révélé par les statistiques, fait peut-être inattendu, mais incontestable, ne peut-on pas déjà parler de l'existence d'une crise de surpeuplement agricole relatif en Turquie? Ce soupçon, pour ainsi dire, devient une réalité quand on y ajoute la faiblesse relative du rendement obtenu par notre agriculture. Réalité ignorée, bien entendu, par la majorité de nos paysans qui se contentent d'un standard de vie peu élevé, mais que nous ne devons et nous ne pouvons plus faire semblable de ne pas la voir.

Donc le problème essentiel que doit résoudre la Turquie, problème à la fois agricole et démographique, apparaît clairement: Augmenter la superficie cultivée, accroître le rendement agricole et enfin l'industrialisation. Cela apparaît, comme nécessité absolue, vitale pour la Turquie d'autant plus que sa population s'accroît avec une assez grande rapidité. Le recensement de 1927 donnait en effet à la Turquie une population 13.648.270 habitants, celui de 1935 une population de 16.158.018 habitants et enfin celui de 1940 une population de 17.811.845 habitants. L'augmentation naturelle est de l'ordre de 200.000 habitants par an. Cette vitalité du peuple turc et sa jeunesse (les enfants de 1 à 9 ans représentent 31 pour 100 du total de la population) sont sans doute notre principal atout dans le relèvement économique. Mais il faut que la population et le niveau de vie coïssent simultanément, c'est à dire l'accroissement de la population devienne une source de richesse par la création des nouvelles possibilités d'existence et n'empiète pas davantage sur le niveau de vie du paysan déjà si bas.

La Turquie peut augmenter la superficie cultivée, car d'après des évaluations les plus estimées au moins 30 pour 100 de la superficie du pays sont arables, y compris les jachères, au lieu de 15 pour 100, cultivés actuellement. La Turquie peut augmenter aussi les rendements à l'hectare. Mais la solution de ces deux problèmes est en Turquie avant tout liée à la solution du problème de l'eau. Quant à l'industrialisation, la Turquie doit rattraper le développement industriel accompli au siècle dernier dans les pays de l'Europe occidentale et centrale et ainsi réduire, comme tous ces pays l'ont fait, la densité de la population agricole à un chiffre normal en dirigeant l'excès vers les occupations urbaines.